

Anna Maria Stogowska

Spółecznik pŁocki doktor Aleksander Maciesza (1875-1945)

NiepodlegŁość i Pamięć 14/2 (26), 113-124

2007

Artykuł zostaŁ zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użyciu.

Anna Maria Stogowska

Płock

Spółecznik płocki doktor Aleksander Maciesza (1875-1945)

W plebiscycie „Gazety Wyborczej” i Radia Puls na najwybitniejszych płoczan jedno z czołowych miejsc przypadło doktorowi Aleksandrowi Macieszyl lekarzowi znanemu ze swej działalności społecznej. Pozostaje on autorytetem ze względu na swe zasługi dla lokalnego środowiska.

Był posłem do I Dumy Państwowej, prezydentem miasta w trudnym okresie I wojny światowej. Jako działacz oświatowy przyczynił się do powstania wielu polskich szkół m.in. Gimnazjum Polskiego i Seminarium Nauczycielskiego.

Wielkie są zasługi Macieszy dla kultury płockiej. W 1907 r. reaktywował Towarzystwo Naukowe Płockie, powstałe w roku 1820. Z jego inicjatywy utworzono Bibliotekę TNP im. Zielińskich i Muzeum Mazowsza Płockiego, jako bazy przyszłych badań regionalnych. Prezes TNP opowiadał się za prowadzeniem badań naukowych na prowincji, z dala od ośrodków naukowych. Sam podejmował trud pracy naukowej. Jako autor 100 drukowanych pozycji największe osiągnięcia uzyskał w antropologii. Znany był jako badacz w tej dziedzinie na forum międzynarodowym.

Maciesza należy do grona wybitnych osobowości ze względu na swą postawę moralną i patriotyczną. Zawsze spieszył z pomocą potrzebującym, a zwłaszcza dzieciom. Dbał o społeczeństwo miasta prowadząc istne batalie o zaopatrzenie Płocka w czasie I wojny światowej – tzw. „wojny kartoflane”. Troszczył się o pracę dla mieszkańców bezrobotnych, tworząc nowe miejsca pracy m.in. port przeladunkowy na Radziwiu. Dał się poznać jako mądry i daleko myślący ojciec miasta, przez wiele lat zabiegający o budowę linii kolejowej. Miała ona przyczynić się do rozwoju gospodarczego Płocka. Twórca tzw. „Kropki Mleka” i „Kolonii letnich” zapewniał potrzebującym dzieciom opiekę w czasie działań wojennych. Jako nauczyciel higieny dbał o rozwój fizyczny uczniów. Troszczył się o wykształcenie nowych obywateli Polski.

Maciesza, syn zesłańców syberyjskich, znany był ze swej postawy patriotycznej. Jako działacz oświatowy był represjonowany przez władze carskie. Po-

¹ M. Chudzyński, *Dr Aleksander Maciesza*, Płock 2000.

zbawiono go posady lekarza. Gdy w czasie wojny polsko-rosyjskiej w roku 1920 nastąpiło zagrożenie bytu ukochanej ojczyzny, Maciesza wstąpił na ochotnika do wojska, dając swą postawą przykład innym. Jego patriotyzm to także troska o dobra narodowe. Starał się aby dorobek kulturalny Polaków ocalał i by mogły z niego korzystać przyszłe pokolenia. Zawsze stawał na pierwszej linii, gdy potrzebowało tego lokalne środowisko. Nie bał się pełnić odpowiedzialnych funkcji, gdy wymagała tego chwila. Stawał na czele instytucji samorządowych, komitetów i społecznych organizacji, skupiając wokół siebie ludzi oddanych i chętnych do prac społecznej. Dzięki swej postawie zyskiwał powszechny szacunek i uznanie.

Charakter Aleksandra Macieszy ukształtował się już w dzieciństwie. Duży wpływ na chłopca mieli rodzice i lokalne środowisko. Urodził się w 1875 r. w dalekim Tomsku na Syberii, gdzie mieszkali rodzice – zesłańcy po Powstaniu Styczniowym². Wychowany w patriotycznej rodzinie słuchał opowiadań rodziców o dalekiej i nieznannej ojczyźnie. Mimo że warunki bytu były bardzo ciężkie dzieci pokonały rosyjskie szkoły. Rodzice wielką wagę przywiązywali do wykształcenia dzieci. W domu uczono je języka polskiego. Czytały trudno dostępne polskie książki. Ukochaną lekturą Aleksandra był *Konrad Wallenrod*. Śmierć ojca, który przebył całą drogę etapową na Syberię pieszo, pozbawiła rodzinę jedyne go żywiciela. Chłopcy Aleksander i Adolf sami musieli się troszczyć o własne losy.

Spółceństwo polskie w Tomsku, liczące ponad 1000 osób w II połowie XIX w., podejmowało wiele cennych inicjatyw, by polepszyć los zesłańców. Wzajemna pomoc materialna i moralna, troska o rozwój oświatowy dzieci pomogła w przetrwaniu niejednej rodzinie. Te poczynania były dla Aleksandra Macieszy szkołą życia. W Tomsku nauczył się kochać i bronić ludzi biednych, skrzywdzonych przez los. Poznał znaczenie edukacji i kultury w życiu człowieka. Widział przemiany gospodarcze miasta (budowę kolei i kanału na rzece Ob), mające wielkie znaczenie dla życia mieszkańców.

Dzięki stypendium rządowemu Aleksander w roku 1898 z najwyższym wyróżnieniem „cum eximia laude” ukończył Wydział Lekarski Uniwersytetu w Tomsku. Już jako student należał do tajnej organizacji. Założył polską biblioteczkę i prowadził akcję edukacyjną dla swych kolegów. Chcąc pracować pod okiem polskiego lekarza dra Matkiewicza zdecydował się na specjalizację okulistyczną. Musiał odpracować uzyskane stypendium w Smolenskoje w obwodzie ąłtajskim. W 1900 roku udał się do Petersburga na uzupełniające studia lekarskie. Tam dowiedział się o posadzie lekarza w więzieniu plockim. Złożył swą ofertę, która została przyjęta przez gubernatora plockiego.

25 kwietnia 1901 r. Aleksander Maciesza po raz pierwszy zobaczył Płock, miasto w którym przyszło mu mieszkać do końca życia. Przybył tu z matką Karoliną z Gintowtów, szlachcianką z Litwy. Również brat Aleksandra Adolf wyjechał z Tomsku. Po studiach w Zurychu i Krakowie, walczył w Legionach. Został przy-

2 A. Stogowska, *Tomsk we wspomnieniach doktora Aleksandra Macieszy*, „Zesłaniec” 2004 nr 18, s. 36.

bocznym lekarzem Marszałka Józefa Piłsudskiego. Był posłem z ziemi płockiej na Sejm w 1929 r. Często przyjeżdżał do Płocka w odwiedziny do matki i brata.

Płock, miasto o długiej tradycji historycznej, siedziba władców polskich (Władysława Hermana i Bolesława Krzywoustego), był znaczącym ośrodkiem administracji państwowej – stolicą guberni. Mieściło się tu wiele urzędów rosyjskich, w tym sądy i więzienie. Mieszkańcy miasta byli szczególnie represjonowani przez władze carskie za udział w Powstaniu Styczniowym. Rosyjska administracja z okrucieństwem rozprawiała się ze wszelkimi przejawami podtrzymywania polskiej tożsamości. Zlikwidowano wszystkie polskie urzędy i instytucje. Wprowadzono w urzędach i szkołach język rosyjski. Cenne biblioteki i archiwum wywieziono. Sprowadzono rosyjskich urzędników, którym przyznawano liczne bonifikaty finansowe i darmowe mieszkania. Polacy bronili się przed rusyfikacją i starali się zachowywać narodowe tradycje. Węzienie płockie było miejscem odosobnienia nie tylko zwykłych przestępców kryminalnych – przede wszystkim osadzano w nim więźniów politycznych. Już jako lekarz więzienny Maciesza rozpoczął wśród więźniów akcję edukacyjną. Przynosił nielegalnie polskie książki, organizował cykle pogadanek. Pod pretekstem badania więźniów utworzył pracownię antropologiczną.

Młody lekarz szybko nawiązał bliską współpracę ze środowiskiem inteligencji płockiej. Wstąpił do wielu towarzystw m.in. Towarzystwa Dobroczyńności, Straży Ogniowej i Towarzystwa Lekarskiego, Kolarskiego. Część tych organizacji prowadziła nielegalną działalność w zakresie oświaty i kultury. Maciesza był inicjatorem powołania Oddziału Polskiego Towarzystwa Higienicznego. Przyjaźń ze starszym kolegą Leonem Rutkowskim zaowocowała nowymi kierunkami badań antropologicznych oraz wstąpieniem do Ligi Narodowej. Odważną decyzją było podpisanie memoriału w sprawie autonomii Królestwa Polskiego w sierpniu 1905 r. Wroga postawa wobec zaborcy sprawiła, że lekarz więzienny został zwolniony ze swej posady rządowej. Jednakże za swą postawę patriotyczną Maciesza zyskał powszechne uznanie środowiska. W wyborach do I Dumy Państwowej (rosyjskiego parlamentu) w lipcu 1906 r. Aleksander Maciesza został posłem z ziemi płockiej.

Uzyskane w okresie rewolucji 1905-1907 swobody sprawiły, że zaczęły powstawać polskie instytucje kulturalne i oświatowe. Inicjatorem wielu z nich był Aleksander Maciesza. Należał do Zarządu Oddziału Płockiej Macierzy Szkolnej, która utworzyła sieć polskich szkół. Dużym osiągnięciem było powołanie I Polskiego Gimnazjum. Spółecznik płocki został lekarzem szkolnym i nauczycielem higieny. W 1912 r. postanowiono wybudować gmach szkolny. Na czele komitetu budowy szkoły stanął Aleksander Maciesza. W rekordowym tempie jednego roku wybudowano nowoczesny gmach szkolny.

Troska o rozwój kultury i nauki sprawiła, że w 1907 r. reaktywowano działalność Towarzystwa Naukowego Płockiego³. Maciesza został prezesem

³ A. Stogowska, *Aleksander Maciesza jako prezes Towarzystwa Naukowego Płockiego w latach 1907-1945* [w:] *Dr Aleksander Maciesza (1875-1945)*, Płock 2006, s. 49-90.

stowarzyszenia i tę funkcję sprawował przez 33 lata. To wielce zasłużone dla Płocka Towarzystwo kultywowało dawne tradycje w zakresie ratowania narodowej kultury i działało na rzecz intelektualnego rozwoju społeczeństwa. Priorytetowym zadaniem okazało się ratowanie Biblioteki Skępskiej Gustawa Zielińskiego, przekazanej do Płocka przez syna poety w roku 1902 z zamiarem utworzenia biblioteki publicznej. Po przejęciu zbiorów i zakupieniu XVI-wiecznej kanonii, gdzie ulokowano zbiory, oficjalne otwarcie biblioteki TNP nastąpiło w 1909 r. Dużym osiągnięciem prezesa TNP było otwarcie w 1912 r. Muzeum Mazowsza Płockiego. Gromadziło ono eksponaty z zakresu sztuki i przyrody, stając się zaczątkiem przyszłego muzeum regionalnego.

Jako prezes TNP społecznik opowiadał się za pracą naukową na prowincji. Chcąc ułatwić publikowanie wyników badań inteligencji płockiej Maciesza założył gazetę „Głos Płocki”. Ukazało się w niej wiele artykułów dotyczących działalności TNP. Maciesza chętnie współpracował z innymi polskimi czasopismami. Wiele jego artykułów ukazało się w „Ziemi”, „Zdrowiu”, „Przeglądzie Pedagogicznym”, „Nauce Polskiej”, „Fotografie Polskim”, „Sybiraku” i innych.

Należy również stwierdzić, że prezes TNP miał swój udział w pobudzeniu środowiska miejscowego do badań naukowych. W 1907 r. wydał opracowany przez siebie „Atlas Statystyczny Królestwa Polskiego”, oparty na materiałach źródłowych Archiwum w Petersburgu. Z jego inicjatywy powstało wiele prac regionalnych, do nich należy zaliczyć „Ziemie Dobrzyńską” autorstwa A. Macieszy i D. Staszewskiego. W 1913 r. Macieszowie wydali „Przewodnik po Płocku”. W roku 1917 ukazała się „Monografia historyczna – Płock” autorstwa biskupa Antoniego Juliana Nowiejskiego.

Dobrze zapowiadającą się działalność Towarzystwa Naukowego Płockiego przerwała I wojna światowa. Miasto przechodziło z rąk do rąk. Okupacja niemiecka przyczyniła się jednak do degradacji życia miasta. Niemcy prowadzili gospodarkę rabunkową. Wywozili z miasta co się dało, zarówno żywność, jak i wszelkie urządzenia fabryczne. Zabierali nawet z kościołów dzwony. Wobec braku pracy i zniszczeń wojennych zapanowała bieda. Do miasta schronili się okoliczni rolnicy z rodzinami, co jeszcze bardziej skomplikowało trudną sytuację. Wprawdzie Niemcy reglamentowali towary przez wprowadzenie kartek na żywność i opał, lecz tych towarów i tak nie można było nabyć. Ta trudna sytuacja przyniosła nowe wyzwania dla doktora Macieszy. Został działaczem Rady Opiekuńczej – organu, który zajmował się pokrzywdzonymi przez los głodnymi dziećmi. Organizował dla nich kolonie letnie i zimowe oraz tzw. „Kroplę Mleka”.

Dobrze znany ze swych społecznych działań Maciesza został wybrany przez mieszkańców do polskiej Rady Miasta w styczniu 1917 r. Następnie został pierwszym burmistrzem i prezydentem miasta. Działalność samorządowa w latach 1917-1919 umocniła autorytet lekarza. Wiele trudu i osobistego zaangażowania poświęcił organizacji samorządu płockiego, szkolnictwa polskiego i ochronie zdrowia. W okresie panującego głodu i szerzenia się chorób organizował tanie kuchnie i punkty pomocy socjalnej. Prowadził istne „wojny kartoflane”, chcąc

zapewnić mieszkańcom podstawowe produkty żywnościowe. *Bieda jest tak wielka, że wprost doznaję wyrzutów sumienia, że się jada trzy razy dziennie, podczas gdy są głodni, że śpi się w ciepłym łóżku, podczas gdy inni tułają się w noc ciemną i zimną* – pisała w swym pamiętniku żona Aleksandra Maria Macieszyna⁴.

Burmistrz był także organizatorem wszelkich akcji społecznych mających ulżyć ciężkiej sytuacji. Już jako burmistrz miasta myślał o nowych miejscach pracy dla miejscowej ludności. Troszczył się o rozwój gospodarczy Płocka. Budowa linii kolejowej łączącej Płock z Sierpcem i Kutnem była priorytetowym przedsięwzięciem Macieszy. Została jednak zrealizowana dopiero w okresie międzywojennym, gdy tuż przed II wojną światową wybudowano most na Wiśle. Zakładając nowe szkoły i kształcąc nauczycieli przyczynił się do rozwoju polskiej oświaty.

Entuzjazm z odzyskanej wolności popychał Macieszę do nowych wyzwań, zwłaszcza że jego przyjaciele objęli szereg znaczących dla miasta resortów. Adam Grabowski organizował płockie szkolnictwo zostając kuratorem. Aleksander Zaleski (lekarz szpitala płockiego) zajął się służbą zdrowia. Maciesza jako prezydent miasta organizował nowoczesną polską administrację samorządową⁵. We wszystkich tych dziedzinach szczególnie odczuwalny był brak przygotowania fachowego. Okres zaborów i wojna sprawiły, że Polacy nie byli dopuszczani do sprawowania urzędów w rosyjskich i niemieckich instytucjach. Jako prezydent Maciesza często wyjeżdżał do Warszawy, gdzie starał się o nowe pożyczki i subsydia dla zniszczonego miasta. Sprawował także funkcje reprezentacyjne, przyjmując wielu przybywających do Płocka gości, m.in. gen. Józefa Hallera oraz nuncjusza papieskiego Achillesa Ratiego i innych.

Mimo licznych obowiązków w administracji samorządowej Maciesza nie zrezygnował z kierowania Towarzystwem Naukowym. Szczęśliwie zbiory ocalały w czasie I wojny światowej, a nawet znacznie się powiększyły. Przejęto bowiem archiwalia po zlikwidowanych urzędach rosyjskich. W ten sposób Towarzystwo przyczyniło się do uratowania XIX-wiecznego zasobu archiwalnego. W roku 1917 przez organizację wystawy w stulecie śmierci Tadeusza Kościuszki przypomniano mieszkańcom miasta postać bohatera narodowego. Wznowiono działalność naukową i edukacyjną – w postaci wykładów, wystaw i pokazów.

Działalność stowarzyszenia przerwała wojna polsko-bolszewicka w 1920 r. Maciesza został przewodniczącym Związku Obrony Ojczyzny w Płocku. Jednak ta funkcja nie bardzo mu odpowiadała. Uznał, że powinien stanąć na pierwszej linii frontu, dając przykład innym. Wstąpił więc na ochotnika do wojska. W stopniu majora pracował w jednym z warszawskich szpitali.

Po zakończeniu wojny wrócił do Płocka. Nadal jako radny pracował w Radzie Miasta. Był także lekarzem i nauczycielem higieny w Gimnazjum im. Władysława Jagiełły. Starał się jednak bardziej poświęcić pracy naukowej. We wspomnieniach napisał: *Gdy nie mieliśmy własnego państwa, obowiązkiem każ-*

⁴ M. Macieszyna, *Pamiętnik Płocczanki*, oprac. A. Stogowska, Płock 1996.

⁵ E. Popiołek, *Działalność samorządowa Aleksandra Macieszy [w:] Dr Aleksander Maciesza*, Płock 2006, s. 21-48.

dego Polaka było choć w części spełniać te czynności, które w normalnych warunkach spełniają organy państwowe. Obecnie powinniśmy, jak najszerszej pracować na polu naukowym i krzelić, jak najszerszej potrzebę stosowania metod naukowych przy rozwiązywaniu zagadnień życiowych. Maksymę tę stosował Maciesza konsekwentnie w całym swoim życiu.

Nadal chętnie uczestniczył w różnych konferencjach i zjazdach naukowych, wygłaszając referaty i pisząc artykuły. Był aktywnym członkiem Towarzystwa Higienicznego. Prowadził badania nad zdrowiem dzieci i ich rozwojem fizycznym. Opublikował wiele artykułów, m.in. „Rozwój fizyczny a postęp młodzieży szkolnej”. Uznał, że ważnym czynnikiem wpływającym na rozwój umysłowy jest sport. Jako nauczyciel higieny napisał dla swych uczniów podręcznik.

Od roku 1927 został prezesem Płockiego Towarzystwa Lekarskiego. Miał i w tej dziedzinie spory dorobek, zwłaszcza jako propagator zdrowego życia. Pisał o szkodliwości picia wódki i palenia papierosów. Postulował poprawę warunków higienicznych. Dbał o dobrą wodę i poprawę jakości chleba. W 1910 r. opublikował pracę „Jak się strzec choroby oczu”. Nadal prowadził swe badania antropologiczne. W 1925 r. wygłosił referat na temat oczodołów Polek i Polaków, w 1927 r. „Typy antropologiczne ludności wczesnohistorycznej Mazowsza Płockiego”. W 1938 r. w czasopiśmie „Kosmos” ukazał się interesujący artykuł „Antropologia wobec potrzeb medycyny”. Autor udowodnił znaczenie antropologii dla rozpoznawania chorób.

Jako działacz społeczny wykazywał też znaczne zainteresowanie sprawami oświaty. Pisał o stanie oświaty płockiej, o konieczności edukacji młodego pokolenia. Od roku 1928 był przewodniczącym Rady Szkolnej powiatu płockiego oraz Dozoru Szkolnego Płocka. Pełnił funkcję prezesa Patronatu nad Płocką Młodzieżą Akademicką. Jego opracowanie o dziejach Gimnazjum im. Władysława Jagiełły, opublikowane w roku 1931, przyniosło uznanie ówczesnych badaczy historii wychowania. Został zaproszony do Komisji Badań nad Dziejami Wychowania i Szkolnictwa w Polsce. Współpraca Macieszy z redakcją *Polskiego Słownika Biograficznego* przyniosła wiele interesujących biogramów Płocczan.

Zyskał również uznanie jako autor licznych artykułów dotyczących osób związanych z fotografią. Sam, jako miłośnik fotografowania, w roku 1937 podjął się napisania historii fotografii polskiej. Praca oparta na wcześniejszych artykułach pozostała jednak przez wiele lat w rękopisie, została wydana drukiem dopiero w 1972 r.

W okresie międzywojennym Aleksander Maciesza uznany został za teoretyka prądu naukowego zwanego regionalizmem. W okresie tym działacze Towarzystwa Naukowego Płockiego uważali regionalizm za podstawowy kierunek swych działań. Kustosz Halina Rutska w swym opracowaniu o dziejach stowarzyszenia pisała: *W ostatnich paru latach w zainteresowaniach społecznych i zarządzeniach władz państwowych, wysunął się bodajże na pierwsze miejsce ruch regionalny, jako bilans aktywów narodowych: zarówno cech etnograficznych, uzdolnień naukowych, bogactw naturalnych, jak też należytego ich zuży-*

owania⁶. Regionalizm nawiązywał także do dawnych założeń Towarzystwa Naukowego Płockiego, działającego w latach 1820-1830. Podstawowym zadaniem było wówczas szerzenie oświaty, ale działacze społeczni postanowili sporządzić: „Opis województwa płockiego” dla – jak stwierdzono – „polepszenia bytu mieszkańców”. Bilans zebranych wiadomości o gospodarce, kulturze mieścił się w założeniach władz Królestwa Polskiego dotyczących rozwoju państwa. Tworząc podstawy wiedzy teoretycznej, miał w konsekwencji przyczynić się do rozwoju poszczególnych miast i osiedli⁷.

Maciesza w swej działalności nawiązał do dawnych ustaleń TNP, jednak nieco zmodyfikowanych przez nowe założenia. Swe teoretyczne zasady budował na pozytywistycznych ustaleniach Stefana Żeromskiego, który widział w regionalizmie zapowiedź lepszego jutra przez zdecydowaną postawę inteligencji dążącej do poprawy życia gospodarczego, rozwijania kultury i oświaty. Regionalizm odwoływał się do patriotyzmów lokalnych, zakorzenionych w czasach zaborów i do ukształtowanych wówczas wzorców aktywności społecznej. Dawał zwolennikom tego ruchu poczucie dobrze spełnionego obowiązku obywatelskiego i patriotycznego. Był to ruch społeczny związany z obroną kultury, zwłaszcza dziedzictwa danego terenu. Stał się programem działań zmierzającym do aktywizacji wszelkich sił lokalnych w wielu kierunkach. Ruch społeczny miał pobudzać działania ludzi. Pod hasłami kultywowania wartości narodowych i lokalnych dla celów rozwoju i postępu.

W roku 1907 Maciesza, z grupą społeczników płockich: redaktorem Adamem Grabowskim, ks. Tomaszem Kowalewskim, lekarzem Aleksandrem Zaleskim, nauczycielem Stefanem Rutskim i innymi, reaktywował działalność Towarzystwa Naukowego Płockiego. Podstawowym zadaniem statutowym była działalność kulturalno-oświatowa. Chroniąc przed zniszczeniem zabytki kultury działacze społeczni stworzyli bazy do przyszłych badań regionalnych zarówno w Bibliotece im. Zielińskich TNP, jak i Muzeum Mazowsza Płockiego. Zakładając polskie szkoły przyczynili się do rozwoju umysłowego pokolenia Polaków, które tworzyło rzęby państwa polskiego po wyzwoleniu z niewoli narodowej.

Prezes Maciesza był zwolennikiem pracy naukowej na prowincji. Także i w tym zakresie kierował się patriotyzmem lokalnym. Jako zwolennik działań praktycznych próbował w sposób naukowy rozwiązywać aktualne problemy gospodarcze. Wyznaczając kierunki przyszłej działalności, prezes TNP w referacie programowym w 1909 r. stwierdził, że praca naukowa musi być przedsięwzięta nie tylko dla zaspokojenia głodu wiedzy, ale w celach użytecznych, dla wytyczenia dróg i sposobów lepszej przyszłości. Metoda naukowa stosowana do rozwiązywania aktualnych problemów życiowych, stanowiła o specyfice myślenia prezesa TNP⁸. Aktywność społeczna uznawana była przez Macieszę za obowiązek patriotyczny.

6 H. Rutska, *Towarzystwo Naukowe Płockie*, Płock 1929, s. 19.

7 A. Stogowska, *Rola intelektualna i kulturotwórcza Towarzystwa Naukowego Płockiego w l. 1820-1830, 1907-1939*, Płock 1998, s. 44-62.

8 A. Stogowska, *Aleksander Maciesza (1875-1945) teoretyk regionalizmu polskiego*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archivalny” 1996. T. II, s. 117-128.

W roku 1910, Maciesza jako teoretyk regionalizmu, wygłosił w TNP referat „Kierunki przygotowywanych studiów naukowych dla przyszłego samorządu”. Miał on na celu zapoznać przyszłych działaczy samorządowych z problemem gospodarki miejskiej. Autor zdawał sobie sprawę, że bezpośrednie zarządzanie gospodarką miejską jest kwestią trudną, wymagającą nie tylko osobistych zdolności, ale także dużej wiedzy. W referacie, stanowiącym rodzaj wprowadzenia do studiów, podał bibliografię dotyczącą gospodarki miejskiej. Maciesza, jakby przewidując swój udział w samorządzie miejskim, solidnie teoretycznie przygotował się do pełnienia urzędu. Wobec braku polskich urzędników samorządowych zdecydował się w ekstremalnych warunkach I wojny światowej stanąć na czele miasta. Został wówczas burmistrzem i prezydentem Płocka.

Dopiero w latach dwudziestych Maciesza wycofał się z pracy w samorządzie miejskim. Wolny czas starał się poświęcić nauce. W wolnej Polsce lansował pogląd o konieczności prowadzenia badań regionalnych, które przyczynić się miały do rozwoju poszczególnych regionów. Został aktywnym działaczem komitetów regionalnych: wojewódzkiego, powiatowego i okręgowego. Stworzył podwaliny teoretyczne tego ruchu. Jemu zawdzięczamy termin „Mazowsze Płockie”, zastosowany na określenie obszaru Mazowsza na północ od Wisły. Zyskało na popularności hasło Macieszy: „Przez pracę dla dobra Polski”.

Prezes TNP był gorącym zwolennikiem poglądu prowadzenia badań regionalnych w celu rozwoju poszczególnych regionów. Program i kierunki działań regionalizmu określone zostały w 1926 r. przez Radę Naukową Sekcji Powszechnych Uniwersytetów Regionalnych Związku Nauczycielstwa Polskiego Szkół Powszechnych. Sprowadzały się do trzech zasadniczych grup: życia gospodarczego, społecznego i kulturalnego. W dziedzinie życia gospodarczego zakładano prowadzenie badań naukowych, tworzenie regionalnych planów gospodarczych, podnoszenie poziomu gospodarczego poszczególnych ziem, m.in. przez akcję oświatową, tworzenie lokalnych związków o charakterze ekonomicznym oraz oddziaływanie na opinię i przygotowanie fachowe ludzi związanych z samorządem terytorialnym, zrzeszeniami zawodowymi i spółdzielczością. W zakresie życia społecznego zawarto postulat o dążeniu do decentralizacji administracji, rozszerzenia uprawnień samorządów, a także postulat dostosowania przepisów prawnych do potrzeb lokalnych. W dziedzinie życia kulturalnego i naukowego oprócz rozwijania nauki i twórczości artystycznej postulowano tworzenie muzeów, które miały być główną bazą dla prowadzenia badań lokalnych. Program zalecał również prowadzenie prasy regionalnej oraz ośrodków kultury: teatrów i bibliotek.

Na I Zjeździe Regionalnym w roku 1928 Maciesza wygłosił referat pt. „Regionalizm i jego najbliższe zadania na terenie województwa warszawskiego”. Zwrócił w nim uwagę, że teren województwa nie jest regionem jednolitym, lecz składa się z kilku regionów o różnych własnościach gospodarczych i społecznych ukształtowanych przez warunki historyczne i gospodarcze. Postulował opracowanie studiów dotyczących poszczególnych powiatów a nawet gmin, które złożyć się miały na monografię województwa. Teoretyczne

założenia zawarł Maciesza w swym opracowaniu pt. „Opisy powiatów, a studia nad stosunkami województw, jako jednostek regionalnych”.

Maciesza starał się jednak swe założenia teoretyczne wcielić w życie. Praktycznym rozwiązaniem opracowanego projektu była Pierwsza Okręgowa Wystawa Regionalna zorganizowana w Płocku w roku 1929. Na czele komitetu organizacyjnego stanął prezes TNP Aleksander Maciesza. Ekspozycja ukazywała historię i współczesność Mazowsza Płockiego. Część eksponatów z wystawy zasiliło zbiory Muzeum Mazowsza Płockiego TNP.

W roku 1932 zorganizowano w Bibliotece im. Zielińskich regionalną pracownię naukową. Miała ona służyć badaczom do przyszłych opracowań regionalnych. Wyodrębniono także dział książek dotyczących Mazowsza Płockiego.

Założone w 1935 r. przez członków TNP czasopismo „Życie Mazowsza” stało się trybuną wypowiedzi lokalnych badaczy. Wydrukowano tu wiele artykułów dotyczących historii miasta, poszczególnych ludzi, zakładów pracy, kultury, oświaty i zabytków. Niestety, II wojna światowa zniweczyła zamiary opracowania większej monografii.

Przez swe zainteresowania regionalizmem Maciesza pobudził środowisko działaczy TNP do badań teoretycznych. W 1924 r. Klemens Jędrzejewski wygłosił odczyt „Regionalizm – swoistość dzielnicowa, jako zagadnienie kulturalno-gospodarcze”. Również i inni członkowie stowarzyszenia podejmowali badania regionalne. Można więc stwierdzić, że w okresie międzywojennym Płock stał się centrum badań regionalnych na Mazowszu⁹. Hasła regionalizmu trafiły tu na podatny grunt. Przyczyniły się do powstania wielu placówek kultury m.in. Muzeum Mazowsza Płockiego. Korzystnie wpłynęły na rozwój gospodarczy miasta przez budowę połączenia kolejowego z Kutnem i Sierpcem. Dzięki podejmowanym badaniom naukowym wpłynęły na rozwój intelektualny miejscowego środowiska.

Wojna przerwała działalność TNP. Biblioteka Towarzystwa i Muzeum Mazowsza Płockiego im. Prezydenta Ignacego Mościckiego zostały przejęte przez Niemców, którzy planowali na ich bazie utworzenie ośrodka kultury niemieckiej. Aresztowano kierownika biblioteki Jana Morawca i muzeum Kazimierza Gelinka. Zostali oni wywiezieni do obozów koncentracyjnych. Aresztowano również żonę Macieszy Marię, gdyż nie chciała podpisać volkslisty. Umieszczono ją w obozie w Działdowie. Aleksandra Macieszę wyrzucono z własnego domu przy ul. Sienkiewicza i przesiedlono do dzielnicy żydowskiej. Ciężkie przeżycia spowodowały załamanie psychiczne i chorobę serca. Wprawdzie udało się wyciągnąć żonę z obozu i cieszyć się z ocalenia zbiorów, lecz choroba czyniła spustoszenie organizmu. Maciesza dożył jeszcze wyzwolenia Płocka spod okupacji niemieckiej. Nawet oglądał zniszczenia poczynione przez Niemców w bibliotece i muzeum razem z Bolesławem Jędrzejewskim, któremu przekazał prezesurę TNP. Zmarł 10 października 1945 r. Cały dorobek swego

⁹ A. Stogowska, *Płock jako centrum regionalizmu na Mazowszu* [w:] *Mazowsze w dwudziestoleciu międzywojennym*, pod red. A. Stawarza, Warszawa 1998, s. 229-238.

życia: dom, cenną bibliotekę i rodzinne archiwum Macieszowie przekazali Towarzystwu Naukowemu Płockiemu.

Aleksander Maciesza, fotografia z początku XX w.

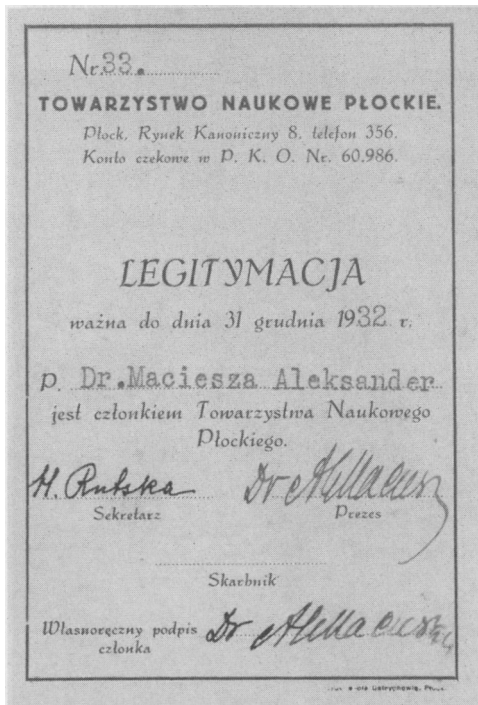
Dom pod Opatrznością, ok. 1930 r. (fot. A. Maciesza) – ówczesna siedziba Muzeum Mazowsza Płockiego

Budynek Towarzystwa Naukowego Płockiego, pl. Narutowicza 8 (d. Rynek Kanoniczny 8), fot. A. Maciesza, ok. 1930 r.

Aleksander Maciesza z żoną Marią, fot. ok. 1930 r.

Ilustracje pochodzą ze zbiorów Towarzystwa Naukowego Płockiego oraz Muzeum Mazowieckiego w Płocku